

Лекція з курсу «Теорія соціальних змін»
(спеціальність «Соціологія», 4 курс)

Лекція 1. Фундаментальні концепції в дослідженні соціальних змін

План

1. Класичний підхід у дослідженні соціальних змін.
2. Системна модель як породження концепції соціальних змін.
3. Ускладнення динамічних концепцій соціальних змін.
4. Модель динамічного соціального поля.

Література:

1. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире /Пер. с англ. П. Кудюкина. СПб.: Университетская книга, 2001. 416 с.
2. Ковтуненко Е.С. Теоретико-методологічні та концептуальні засади соціологічного дослідження соціальних змін / Е. С. Ковтуненко // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки. 2013. Вип. 18. С. 95-103. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2013_18_14
3. Теорія соціальних змін: Сучасні соціологічні концептуалізації (колектив авторів: П.В. Кутуєв, О.В. Богданова, М.І. Клименко, Т.В. Коломієць, І.В. Мацко-Демиденко, О.Л. Якубін. Навчальний посібник. К.: Вид-во НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2014. 220 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/18464>
4. Сорокин П.А. Социокультурная динамика и эволюционизм. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://abuss.narod.ru/Biblio/sorokin2.htm>
5. Штомпка П. Социология социальных изменений / Пер. с англ. Под ред. В.А. Ядова. М. : Аспект Пресс, 1996. 416 с. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://klex.ru/lde>

1. Класичний підхід у дослідженні соціальних змін

Основні підходи до дослідження соціальних змін були закладені ще засновниками соціології. **О. Конт** у своїй теорії виділив «*соціальну статику*» і «*соціальну динаміку*». В основу такого поділу було покладено певну подібність між суспільством та біологічним організмом. Під соціальною статикою вбачалось вивчення анатомії людського суспільства та його складових (устрій), а соціальна динаміка мала розглядати фізіологію (за аналогією з тілесними процесами) – процеси, що відбуваються всередині суспільства. Таким чином розвиток суспільства уподібнювався результату еволюції організму (від ембріону – до зрілості). Уявлялось, що існує якийсь стійкий стан суспільства, який можна спостерігати та аналізувати незалежно від руху останнього.

Г. Спенсер дотримувався тих же поглядів, хоча й змінив термінологію. Він протиставляв поняття «структура» і «функції», а цей підхід більше століття складав серцевину соціологічної мови. Поняття «структури» включало дослідження внутрішньої будови або форми, соціального цілого, поняття «функції» – способи його діяльності, або трансформації.

На основі зазначеного підходу сформувалися два типи досліджень. Перше, «синхронне (крос секційне) дослідження» визначалося таким, у якому суспільство розглядалося в часовій статичній перспективі, а «діахронічне (послідовне) дослідження» - як дослідження, що включає потік часу і акцентує увагу на соціальних змінах. Такі підходи мали серйозний вплив на сучасне (діахронічне) вивчення соціальних змін. Успадкувавши класичну органічну метафору та пов'язаний з нею поділ, видатні соціологи заклали основу розвитку таких впливових напрямів, як теорії систем, функціоналізм та структурний функціоналізм. Системна модель суспільства, яка була розроблена в рамках цього напрямку, об'єднала і узагальнила сукупність ідей типових для органіцизму. Весь концептуальний апарат, що зазвичай використовувався в аналізі змін, береться перш за все із системної моделі, навіть якщо дослідник не вважає себе прихильником системних або структурно-функціоналістських теорій. Лише нещодавно «системній моделі» було протиставлено «альтернативний образ» суспільства, що розглядається з точки зору процесу, або морфогенетичного підходу.

2. Системна модель як породження концепції соціальних змін

Згідно теорії систем, *комплексне ціле* складається із множини елементів, які об'єднані різними взаємозв'язками і виокремлені з того, що їх оточує, якимись межами. Типовими прикладами таких систем є не лише живі організми, але й молекули, планети. Подібні узагальнення можна застосувати до різних рівнів людського суспільства: 1) на *макрорівні* – людство в цілому; 2) на *мезорівні* – національні держави та регіональні політичні та воєнні союзи; 3) на *мікрорівні* – локальні об'єднання, фірми, сім'ї тощо.

Талкотт Парсонс та ін. представники *школи теорії систем* вважали поняття «система» не тільки ключовим, але й універсальним. Під соціальними змінами

представники цієї школи розуміють або те, що відбувається із самою системою, або в середині неї. **Концепція соціальних змін** включає в себе таке ключове положення: відмінності повинні стосуватися різних часових моментів і станів однієї і тієї ж системи. Стандартне визначення звучить так: «Під соціальними змінами я розумію будь-яку незворотну зміну соціальної системи, яка розглядається як цілісність».

Типи соціальних змін є багатоманітними і можуть відрізнитися в залежності від того, які саме аспекти, фрагменти та зміни системи до них залучені. Серед них: 1) *кінцеві елементи* (людські індивіди та їхні дії); взаємозв'язки елементів (соціальні зв'язки, взаємодії, обміни тощо); 2) *функції елементів як цілого* (певні дії з метою збереження соціального порядку); 3) *кордони* (критерії включення, контроль включення в організацію); 4) *підсистеми*; 5) *зовнішнє оточення* системи.

Лише засобами комплексної взаємодії система набуває певних *спільних характеристик*: рівновага або нестійкість; консенсус або незгода; гармонія чи ворожнеча; кооперація чи конфлікт, мир або війна; розквіт або криза.

П. Штомпка вважає, що сила *демократичної політичної системи* закладена в її здатності приймати виклик, долати труднощі і гасити конфлікти завдяки частковим реформам, що не підривають цілісності та стабільності системи. Цей тип адаптивної модифікації є ілюстрацією змін всередині системи. В інших випадках зміни можуть охоплювати всі основні елементи системи, що призводить до її повного переродження і створення нової системи. Цей тип радикальної трансформації постає як *соціальна революція*. Всі диктатори рано чи пізно виявляють, що пригнічення суспільного невдоволення приносить плоди лише до певного моменту, а повільна ерозія їхньої влади невідворотно відкриває дорогу демократії.

Соціальні зміни розглядаються як перетворення, що з протіканням часу відбувалися в організації суспільства, способі мислення та зразках поведінки.

Соціальна структура являє собою щось подібне до стрижня, на якому «кріпиться» суспільство і на якому вона здатна оперувати, а коли вона змінюється, то все інше в суспільстві невідворотно зміниться.

3. Ускладнення динамічних концепцій соціальних змін

Оскільки концепція соціальних змін охоплює найдрібніші «атоми» соціальної динаміки – поодинокі зрушення в стані системи, але ці зрушення рідко бувають ізольовані, то соціологія розробила більш складні, комплексні концепції, з допомогою яких можна аналізувати типові форми подібних зв'язків. Серед них провідною є ідея «соціального процесу», що описує наслідки взаємовпливаючих змін. **П. Сорокін** навів таке визначення: «Під процесом розуміється будь-який вид руху, модифікації, трансформації, чередування або «еволюції», коротше кажучи, будь-які зміни даного об'єкта, що вивчається, протягом певного часу, чи то зміна його місця в просторі, чи модифікація його кількісних і якісних характеристик». Ця концепція допомагає більш точно визначити зміни, що відносяться до самої системи (що відбуваються в її межах і трансформують її як ціле).

Серед соціальних процесів соціологи виділяють дві специфічні форми, які були протягом десятиліть в центрі їхньої уваги. По-перше, «соціальний розвиток» – це форма, що розкриває потенціал, що від початку закладено в системі. В цьому випадку мова йде про цілеспрямований процес, в якому ні один із станів системи не повторюється на жодній із попередніх стадій, а на пізній стадії виходить на більш високий рівень у будь-якій сфері. Теорія розвитку включає всі різновиди *еволюціонізму* (від **Конта** до **Парсонса**) та *історичного матеріалізму* (від **Маркса** до **Альтшуллера**).

Інша форма соціального процесу називається «соціальний цикл», тобто процес, що не має певної спрямованості, хоча й не є випадковим. Будь-який стан, у якому перебуває система на тій чи іншій стадії розвитку, може виникнути в майбутньому і вже мав місце в минулому. Прихильники цієї концепції стверджують, що на короткому проміжку часу зміни відбуваються, а на довгому відрізку – ні, оскільки система повертається до початкового стану. В низці концепцій (від **Шпенглера** до **Сорокіна**) дається пояснення людської історії в термінах соціальних циклів.

Найбільш впливовою і водночас спірною в людській історії була ідея соціального прогресу. Під «прогресом» розуміється цілеспрямований процес,

який неухильно підводить систему все ближче або до кращого стану, або до ідеального стану.

4. Модель динамічного соціального поля

Останнім часом все більшого значення набувають дві обставини: 1) поява бажання розглядати суспільство в русі («*процесуальний образ*»); 2) прагнення не розглядати суспільство (групу, організацію) як об'єкт, тобто де матеріалізація соціальної реальності («*образ поля*»). В сучасній науці набула поширення така процесуальна установка, яка націлює на вивчення подій, а не процесів та станів. Для соціології це означає, що суспільство повинно розглядатися не як статичний, стабільний стан, а як процес, не як жорсткий квазіоб'єкт, а як постійно продовжуваний безконечний потік подій.

Вся соціальна реальність являє собою просто динаміку, потік змін різної швидкості, інтенсивності, ритму і темпу, а тому часто використовується поняття «*соціальне життя*».

Соціальна реальність постає міжіндивідуальною (міжособистісною) реальністю, в якій існує мережа зв'язків, прихильностей, залежностей, обмінів, відносин особистої відданості. Соціальна реальність є специфічним суспільним середовищем, або тканиною, що поєднує людей одного з одним.